

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Іляш Ольга Ігорівна,
доктор економічних наук, доцент;
Васильців Тарас Григорович,
доктор економічних наук, доцент

Виокремлено процесуальні компоненти державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки. Запропоновано компоненти та структурно-динамічну модель соціальної взаємодії в системі соціально-економічної безпеки. Визначено пріоритети державної політики формування системи соціально-економічної безпеки.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, державне регулювання, пріоритети забезпечення.

Загальносвітові тенденції трансформацій соціально-економічних систем і динамізм глобалізаційних процесів супроводжуються глибокими соціальними протиріччями та загостренням масштабних соціальних проблем, що негативно позначається на системі економічної безпеки держави. За такої ситуації в центрі наукових дискусій опинилися складні теоретико-методологічні та прикладні проблеми посилення ролі держави в управлінні соціально-економічними процесами на базі ефективної соціальної та економічної політики, стратегічного розвитку соціальної сфери, дотримання балансу та захищеності інтересів людини і суспільства.

У зв'язку з цим забезпечення соціально-економічної безпеки держави об'єктивно потребує глибокого дослідження на засадах системного підходу, причому не лише на рівні особи, економічного агента, виду економічної діяльності чи суспільства, а й у функціональних сферах зайнятості населення, ринку праці, міграційної безпеки. Усе це актуалізує проблему розроблення пріоритетів, а надалі – механізмів та засобів державної політики регулювання соціально-економічної безпеки в системі стратегічних і тактичних орієнтирів посилення національної безпеки України.

Серед дослідників, які системно досліджують питання державного регулювання соціально-економічних процесів, варто відзначити

праці таких учених, як А. Баланда, О. Власюк, В. Геєць, О. Дзьобань, Я. Жаліло, зокрема у сфері соціально-економічної безпеки – С. Дорогунцов, Л. Ільчук, В. Ліпкан, О. Новікова, Г. Ситник, О. Пищуліна, Ю. Порохнявий, В. Паламарчук, А. Сухоруков, Г. Пастернак-Таранушенко та ін.

Необхідно зазначити, що наявні фундаментальні дослідження фокусуються в основному на окремих фрагментарних проблемах соціально-економічної безпеки держави, а науково-методичні основи, моделі та інструменти державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки як цілісної системи залишаються нерозробленими.

Метою даної статті є обґрунтування теоретико-прикладних засад визначення пріоритетів, компонент і моделей державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки держави.

Зміцнення національної безпеки як головного імперативу функціонування і розвитку національного державного утворення зумовлює об'єктивну необхідність державного регулювання проблем у сфері соціально-економічної безпеки, яку важливо досліджувати з позиції системного підходу як якісну характеристику, невід'ємну властивість складних соціально-економічних процесів, спрямовану на узгодження та всебічне задоволення різноманітних інтересів людини, суспільства й держави.

Стратегічні пріоритети, № 3 (32), 2014 р.

Варто зауважити, що реальна потреба у посиленні дієздатності науки та її впливу на формування системи соціально-економічної безпеки зумовлює активізацію пошуку науковцями адекватної парадигми стратегічних досліджень, відповідного інструментарію та методології дослідження процесу формування її системи. Зокрема А. Сухоруков обґрунтовує доцільність використання таких теорій: систем і системного аналізу, циклів, життєвого циклу продукту, запасів, катастроф, ризиків, технологічного розриву, факторного аналізу, прогнозування, антимонопольного регулювання [6, с. 122–123]. Версія системного підходу Я. Корнаї трактується як «системна парадигма» та доводить, що розв'язання поставленого завдання неможливе без застосування апарату теорії систем [3, с. 22].

Зауважимо, що нова парадигма формування системи соціально-економічної безпеки визначає її як тріаду: 1) цілісну соціетальну систему взаємопов'язаних елементів; 2) організаційно замкнуту підсистему суспільної безпеки, яка характеризується сукупністю взаємодій її складників (окремих видів безпеки); 3) стан і характеристику міри досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку соціально-економічної системи.

Складність, поліструктурність системи соціально-економічної безпеки, її залежність від економічних, соціальних, політичних та інших чинників розвитку суспільства зумовлюють необхідність усвідомлення її як автопоетичності системи, побудованої на засадах закритої організації особливостей суспільного розвитку, критеріями якої є: кореляція елементів; динамічність (гомеостаз) системи; наявність провідного та контролюючого параметрів, а також каналів прямого і зворотного зв'язку. Це дає змогу визначити простір державного регулювання у сфері безпеки та доводить існування надсуспільної соціальної функції безпеки, яка: 1) забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством заходів; 2) визначається функціональним та інституціональним способом організації взаємодії елементів; 3) ґрунтується на здатності до саморозвитку та відтворення.

Таким чином, зіставлення цих трьох положень дає змогу виокремити процесуальні компоненти державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки (потреб, мотивів, цілепокладання, цілевиконання та результату), що поєднують ієрархічну систему соціальних цілей, завдань, індикаторів, соціальних ризиків і стандартів та сприяють

(за допомогою державних і суспільних інститутів) підвищенню рівня та якості життя населення (рис. 1).

Важлива роль у державній політиці зміцнення системи соціально-економічної безпеки реалізується на регіональному рівні. Її основними складниками є інституціональна (сукупність управлінських, регуляторних і саморегуляторних способів і форм діяльності, принципів, рішень і дій, які втілюються у соціально-економічних програмах безпеки), економічна (сукупність продуктивних сил суспільства, спрямованих на створення умов його розвитку і задоволення потреб) і соціальна (сукупність державних і недержавних організацій та інститутів, які визначають умови відтворення соціуму, науково-технічний, гуманітарний і соціальний розвиток) компоненти.

При цьому соціально-економічну безпеку регіону також необхідно розглядати за системним підходом, який передбачає наявність єдиної мети (захист життєво важливих інтересів суб'єктів системи, задоволення яких забезпечує належний рівень їх існування, ефективність функціонування та здатність до розвитку, а також розширеного відтворення), суб'єктів регулювання, їх функцій, методів та засобів управління і форм фінансування діяльності з їх забезпечення, елементів системи, функціональних складників.

Крім того, «характерною ознакою розвитку України останнім часом стала орієнтація на європейську інтеграцію. Це ставить перед нашою державою низку актуальних завдань, пріоритетного значення, серед яких набувають: реформування владних відносин, визначення стратегії реалізації принципів стійкого розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях; дотримання збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності» [2, с. 6]. Відтак, практичне втілення цих завдань потребує удосконалення системи регіонального управління задля збереження відтворювальної цілісності системи соціально-економічної безпеки регіонів.

Оцінювання ефективності політики гарантування соціально-економічної безпеки передбачає і збереження динамічної цілісності такої системи. Тому для підтримки системи в умовах нестабільного середовища і внутрішніх трансформацій (випадкових або зумисних) потрібна особлива зорганізованість, яка забезпечувала б стійкість системи до впливу загроз.

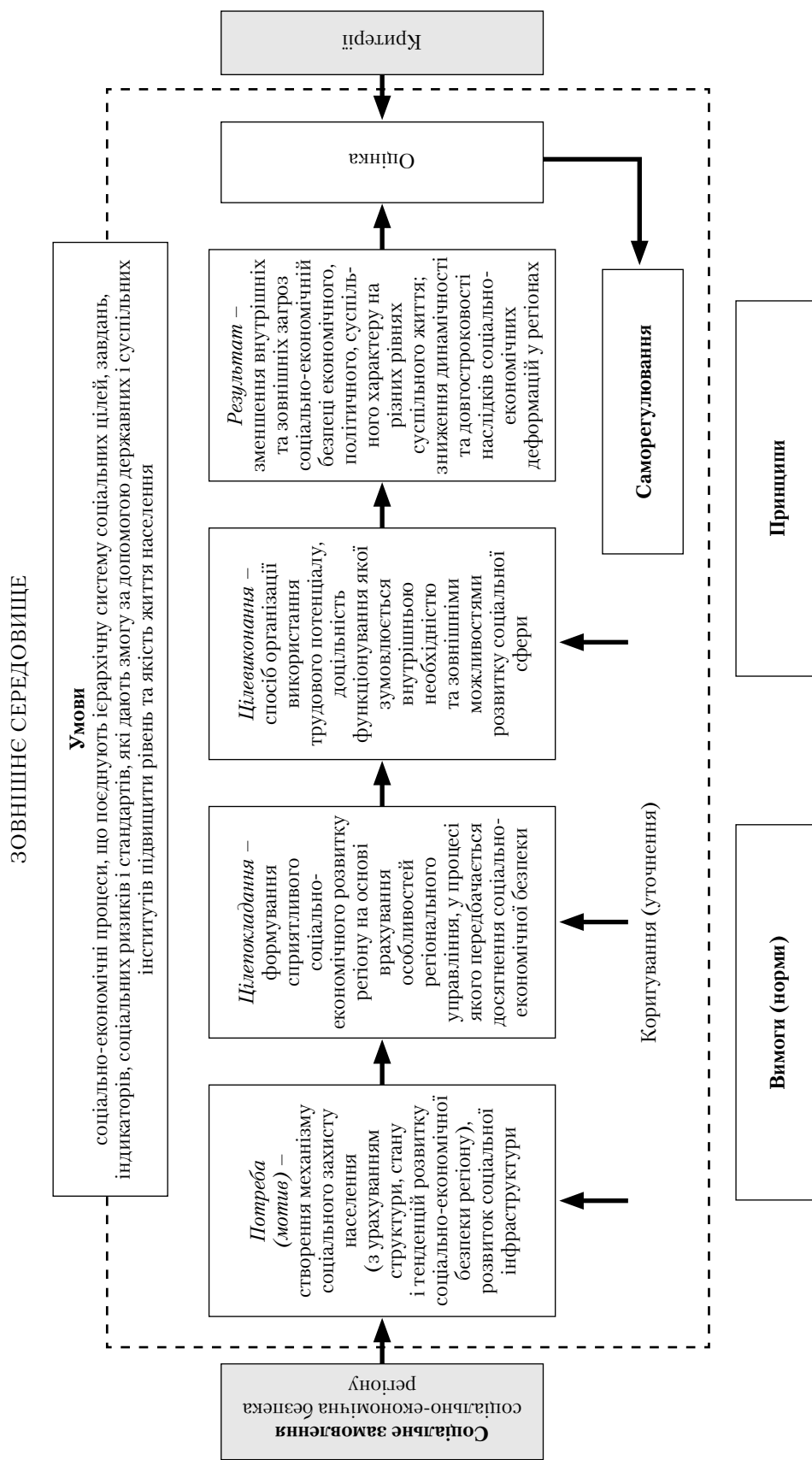

Рис. 1. Процесуальні компоненти державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки держави

Очевидно, що за таких умов необхідним є розроблення структурно-динамічної моделі соціальної взаємодії в системі соціально-економічної безпеки, яка ґрунтується на використанні такого методу дослідження соціальних систем, як соціальне моделювання, що складається з етапів побудови моделі безпеки, модельованого експерименту та інтерпретації отриманих результатів. Найскладнішим етапом можна вважати побудову моделі (процедуру моделювання). Дослідження безпеки в цьому контексті дало змогу визначити її як невід'ємну властивість соціально-економічної системи, за якої дезорганізуюча дія зовнішнього середовища і внутрішніх протиріч на її життєво важливі інтереси обмежується рамками, що відповідають потребам цієї системи в умовах сталого розвитку, – змін екологічної, соціально-економічної, просторової, політичної, духовної та інших сфер, що спричиняють якісні перетворення, а також – змін умов безпосереднього функціонування системи [1, с. 61], здатності регіональної системи зберігати існуючу структуру або розвивати її відповідно до зміни середовища, а також відтворювати основні властивості за умови різних зовнішніх і внутрішніх зрушень [4, с. 65], врівноваженості дії різноспрямованих чинників, від яких залежить сталість динамічної системи [5, с. 241].

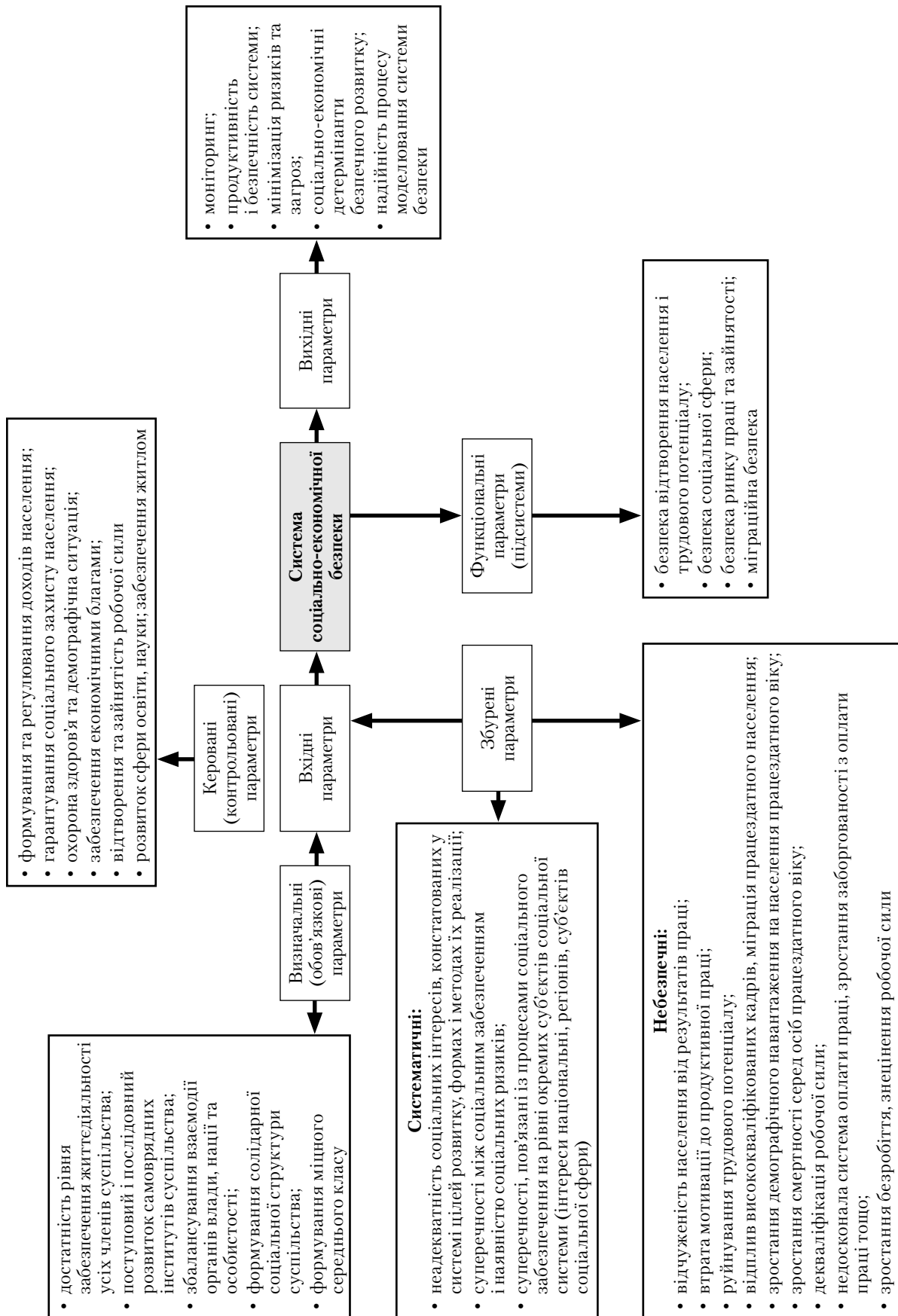
Саме тому вважаємо, що головним параметром соціальної взаємодії в системі соціально-економічної безпеки, становлення якої інтерпретується як складний соціально-економічний механізм взаємовпливу зовнішніх та внутрішніх загроз (параметрів) в умовах розсіювання властивостей усіх складових елементів системи, є послідовність формування структурно-динамічної моделі безпеки, яка охоплює напрями координації та управління соціально-економічними процесами та соціальними детермінантами безпечного розвитку. Такий підхід дає змогу визначити достатність державної політики у сфері ефективного втілення загальноекономічних і соціальних цілей моніторингу, продуктивності й безпечності системи, що базується на гарантуванні безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, соціальної сфери, ринку праці, зайнятості та міграційної безпеки (рис. 2).

Варто зауважити, що в умовах прискорення соціально-економічних змін, зростання соціального напруження збільшилася інтенсивність вияву ризиків у соціальній сфері, які свідчать про ентропію системи, можливості для застосування в управлінні нею кількісних підходів та констатування ризику як усвідомленої можливості загострення

небезпеки, існування викликів та загроз системі. Вважаємо, що існуюча класифікація ризиків, викликів, небезпек і загроз у сучасних наукових дослідженнях вирізняється умовністю та передбачає появу на конкретному етапі соціально-економічного розвитку пріоритетів безпеки, які не є постійними та можуть зазнавати значних змін залежно від конкретної ситуації та основних критеріїв класифікації загроз (місця знаходження джерела небезпеки, ступеня сформованості загрози, характеру загрози, сфери та виду людської діяльності, рівня суб'єктивних оцінок загроз тощо).

Необхідно додати, що результати проведеного компаративного аналізу взаємообумовленості державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки та інституціонального механізму її забезпечення однозначно свідчать про те, що для ефективної нейтралізації загроз держава часто застосовує механізми соціальних обмежень, одночасно гарантуючи прогресивний розвиток та ефективне функціонування соціально-економічної системи. Це засвідчує недостатній рівень ефективності державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки з позицій інституціональної теорії, що зумовлене недосконалістю інституціонального середовища та виявляється у нерегульованості системоутворювальних сфер національної економіки, суперечливості законодавчої бази та нормативних підзаконних актів, невідповідності структури функціонуючих інститутів суспільства новим умовам суспільного життя. Це спричиняє зіткнення між різними інституціональними підсистемами та провокує в такий спосіб мінливість і непередбачуваність поведінки індивідів. Крім того, виникає взаємозв'язок системних інституціональних помилок і стихійного процесу в системі соціально-економічної безпеки, який засвідчує про посилення небезпек, руйнування принципів і норм поведінки, зумовлює дискредитацію системи державного регулювання в цій сфері.

Результати оцінювання індикаторів соціально-економічної безпеки України дали змогу констатувати низький рівень майже всіх складників соціально-економічної безпеки в Україні. Так, усе ще загрозливою залишається тенденція до зниження параметрів соціально-економічної безпеки та їх наближення до порогових значень у короткочасовому періоді. Такий стан справ у довготривалому періоді призведе до руйнування базових засад безпеки життєдіяльності особи, сім'ї, суспільства, системи соціально-економічної безпеки держави загалом.

Виявлені небезпеки відтворення населення в динаміці протягом останніх 10 років свідчать про наявність ознак їх системності. Це небезпеки: екологічного забруднення, високого рівня безробіття, посилення розшарування населення за рівнем доходів, міграції, а також соціально-економічні ризики прямої дії (збільшення кількості пізніх шлюбів, розлучень, дитячої смертності тощо) та опосередкованої дії (зниження життєвого рівня, зростання злочинності тощо). Встановлено, що упродовж 2000–2012 рр. негативними наслідками зниження ефективності державного регулювання безпеки трудового потенціалу та сповільнення економічного зростання залишалися збільшення в значній кількості регіонів України смертності дітей віком до одного року (від 1,4 до 23,6 %), яке є одним із найчутливіших індикаторів ступеня соціально-економічного розвитку; порушення медико-соціального клімату, що зумовлене зростанням рівня захворюваності населення (на 6,6 %), розповсюдженості ВІЛ/СНІД серед дорослого населення (у 6 разів) та інвалідизації населення (на 14,0 %); негативна динаміка підвищення коефіцієнта старіння (на 4,7 %) та високі показники демографічного навантаження в усіх регіонах України (до 639 осіб на 1 тис. працездатних осіб); негативна динаміка перевищення грошових доходів 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення та рівня бідності населення (на 5,4 %) тощо.

Необхідно зазначити, що головними загрозами функціонування соціальної сфери у площині детермінант ефективності державної політики у сфері соціально-економічної безпеки України є негативні чинники мікросередовища; неможливість забезпечення загальної доступності та належної якості основних соціальних благ; недостатність системи створення для працездатних громадян економічних умов отримання доходів; низька якість послуг у галузі охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального, культурно-дозвільного господарства; недостатність фінансування соціальної сфери, зниження видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, освіти, культуру, мистецтво, спорт і сферу обслуговування (на 9,8–21,4 % упродовж 2000–2012 рр.), що спричинило деструктивні зміни у сфері соціально-економічної безпеки України; зменшення обсягів житлового будівництва; зниження інтегрального індексу освіти (на 11,8 %); зниження рівня забезпеченості населення лікарняними ліжками (на 1,2 %); низький рівень розвитку соціального капіталу та зниження індексу соціального середовища (на 7 %). В Україні досі відсутня належна

нормативно-правова база для забезпечення відповідного рівня якості соціальних послуг, існує низька ефективність механізму управління їх якістю, диференціація обсягів та рівня їх надання, відсутні стандарти якості соціальних послуг, оцінювання ефективності та впливу послуг на якість життя населення, недостатнє інформаційне забезпечення надання та отримання соціальних послуг, що потребує посилення гнучкості використання бюджетних механізмів реалізації соціальної підтримки населення та політики надання державних соціальних гарантій.

Вирішенню цих проблем сприятиме розроблення та реалізація положень нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення ефективності державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки, – Закону України «Про загальнодержавну програму подолання та запобігання бідності в Україні», соціального, трудового та житлового кодексів, Державної цільової програми «Скорочення відмінностей у соціально-економічному розвитку регіонів України», Національної стратегії профілактики соціального сирітства, Концепції реформування оплати праці в Україні, Концепції регіональної міграційної політики та Концепції соціальної безпеки України.

Реалізація положень цих нормативно-правових актів дасть змогу мінімізувати новітні виклики соціально-економічній безпеці. Для цього їх положення потрібно узгодити з формулюванням проблемної площини дії механізму, результатами моніторингу та оцінювання впливу загроз на стан соціально-економічної безпеки в Україні. Процес реалізації положень інституціонального забезпечення державного регулювання соціально-економічної безпеки в Україні необхідно підкріпити інституціональним регулюванням, ресурсним і нормативно-правовим забезпеченням, продуманим управлінським механізмом.

Висновки

Соціально-економічна безпека держави є організаційно відокремленою одиницею суспільної безпеки, якісною характеристикою, невід'ємною властивістю складних соціально-економічних систем, сукупністю взаємопов'язаних елементів. Соціально-економічна безпека держави характеризується взаємодією її складників на державному та регіональному рівнях, які рекурсивно забезпечують єдність у просторі й часі життєво важливих інтересів особи, суспільства, економічних агентів та держави, специфікують межі цілісності, стан і характеристику міри досягнення

оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку держави в соціально-економічній сфері.

Прийнятною моделлю щодо нарощування потенціалу соціально-економічної безпеки держави є формування її нової парадигми на основі визначення таких компонент, як інституціональна, економічна та соціальна. Імплементация структурно-динамічної моделі соціальної взаємодії в системі соціально-економічної безпеки дає змогу посилити її захищеність від дезорганізуючої дії зовнішнього середовища та внутрішніх протиріч, гарантуючи життєво важливі інтереси й умови сталого розвитку держави, у т.ч. в аспектах екологічного, економічного, соціального, просторового, політичного та духовного складників її соціально-економічної системи, збереженість необхідних структурних співвідношень та відтворювальних властивостей в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх чинників.

Удосконалення системи державного регулювання соціально-економічної безпеки України потребує включення до пріоритетних національних інтересів України у Стратегії національної безпеки «Україна у світі, що змінюється» соціальних, які є підґрунтям практичного здійснення державної політики у сфері соціально-економічної безпеки та реалізація яких значною мірою впливає на забезпечення необхідних умов життєдіяльності суспільства, збереження генофонду та популяції, недопущення руйнації інтелектуального потенціалу, фізичного та морального здоров'я населення тощо. Взаємопов'язані елементи у сфері державного регулювання системи соціально-економічної безпеки передбачають створення політичного, соціального, організаційно-правового, фінансово-економічного підґрунтя реалізації механізму державної політики зміцнення соціально-економічної безпеки, імплементції управлінських рішень, необхідних для погодження взаємозв'язку між

її функціональними складниками та вироблення способів реалізації пріоритетних напрямів державного регулювання на національному та регіональному рівнях.

Відтак, пріоритетами удосконалення державного регулювання системи соціально-економічної безпеки в Україні є:

- розроблення стратегії безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, метою якої є забезпечення економічних передумов уповільнення процесів депопуляції та поліпшення якості населення; вдосконалення основних напрямів демографічної політики та законодавчої бази у сфері демографічної безпеки держави;

- інституціональне регулювання, яке можна вважати недостатньо ефективним через те, що держава як основний інститут влади не змогла створити умов (економічних, правових, організаційних) для підвищення відповідальності громадян за власне матеріальне благополуччя та безпеку;

- нормативно-правове забезпечення державного регулювання соціально-економічної безпеки, концептуальною метою якого є реалізація Концепції соціальної безпеки України на період до 2025 р. (що сприятиме зниженню соціального напруження в державі у спосіб забезпечення ефективної діяльності державних, економічних, суспільних інститутів у напрямі захисту соціальних спільнот від зовнішніх та внутрішніх загроз) і Соціальної доктрини України (що запобігає виникненню ситуації соціального вибуху; недопущенню деградації соціальної структури в сенсі як її нівелювання, так і розвитку процесів поляризації, маргіналізації та люмпенізації; забезпечення стійкої соціальної структури при нормальній вертикальній та горизонтальній соціальній мобільності; підтримку адекватної системи ціннісних орієнтацій, політичної та економічної культури громадянської поведінки).

Список використаних джерел

1. Гутман Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин ; под ред. Г. В. Гутмана. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 176 с.
2. Державне управління регіональним розвитком України : моногр. / за ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
3. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
4. Лексин И. Территориальное устройство государства : попытка реализации системной методологии анализа / И. Лексин // Рос. экон. журнал. – 2003. – № 1. – С. 55–74.
5. Основи стійкого розвитку / О. І. Карінцева, С. М. Шевченко, М. К. Шапочка [та ін.] ; за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.
6. Сухоруков А. І. Врахування динамічних зв'язків у системах економічної безпеки / А. І. Сухоруков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 115–129.